

Johannesen, E. H. (2026). Skam, seksualitet og pornografi i bildebøkene *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg*: Didaktiske perspektiver. I E. H. Johannesen & T. C. Krosshus (Red.), *Didaktikk for estetiske læreprosesser* (s. 125–150). Fagbokforlaget. <https://doi.org/10.55669/oa850506>

Kapittel 6

Skam, seksualitet og pornografi i bildebøkene *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg*

Didaktiske perspektiver

Elisabeth Hovde Johannesen

Sammendrag: I kapitlet undersøkes følgende problemstilling: hvordan kommer barns seksualitet og skam til uttrykk i bildebøkene *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg*, og hvilke didaktiske implikasjoner fordrer disse bøkene? Bildebøkene nærleses først i lys av ulike skamperspektiver. Gjennom disse viser forfatteren hvordan hovedpersonenes seksualitet kommer til uttrykk, og hvordan skam tematiseres og problematiseres. Deretter utledes og diskuteres seks ulike didaktiske perspektiver ved å dra veksler på Nussbaum og Løgstrups teorier. Begge vektlegger litteraturens etiske nytteverdi og potensial til å danne gode samfunnsborgere med empati og forståelse for andre mennesker.

Nøkkelord: Utfordrende bildebøker, didaktikk, folkehelse og livsmestring, usynlige tematikker og risiko

Abstract: This chapter examines the following issue: how are children's sexuality and shame expressed in the picture books *Sesam sesam* and *Den hemmelige leg* (The Secret Game), and what didactic implications do these books require? First, the books are closely read in the light of different shame perspectives. These readings show how the main characters' sexuality is expressed and how shame is thematized and problematized. Then, by drawing on Martha Nussbaum's and Knud Ejler Løgstrup's theories, the author derives and discusses six different didactic perspectives. Both emphasize the ethical utility and potential of literature to form good citizens with empathy and understanding for others.

Keywords: Challenging picturebooks, didactics, health and life skills, invisible themes, risk.

Innledning

For noen uker siden satt vi i bilen, forteller Anne. Jeg og Ola foran, og Halvor og Jon bak. Plutselig begynner Jon å gråte høylytt. Jeg snur meg og spør hva det er, men da gråter Jon bare enda mer. Vi stanser bilen, og jeg tar Jon ut. Jeg spør om han må kaste opp. «Nei!», sier han, «det er ikke det». Gråten eskalerer, og jeg blir naturligvis bekymra. «Men hva er det?» spør jeg, så rolig jeg kan. «Jeg har gjort noe ulovlig», hikster han fortvila, «og nå kommer vi til å komme i fengsel!» «Nei, Jon», forsikrer jeg, «ingen barn blir satt i fengsel. Men hva er det du har gjort som gjør at du tror det?» «Det var jeg og Halvor! Vi holdt tiss mor tiss!» sier han gråtkvalt, og dermed bryter han ut i gråt, igjen. «Men», sier jeg, «det er jo ikke ulovlig.» «Jo!» roper Jon, «jeg så det på TV! Man må være seksten, ellers kommer man i fengsel!»

Denne fortellinga blei fortalt meg for flere år siden, og jeg har fått lov til å gjenfortelle den som inngang til å snakke om barns seksualitet med studenter og lærere i barnehage og skole. Barns egen seksualitet kommer til uttrykk gjennom leik og utforskning, aleine og sammen med andre barn. Fortellinga sier noe om barns kroppslige og utforskende praksiser, og om at barn ikke alltid forstår informasjon som er ment å gi kunnskap og forebygge. Til tross for gode intensjoner og pedagogisk innretta programmer for barn er dette ofte sammensatt og kontekstavhengig informasjon som kan være vanskelig å forstå. Jon hadde tydeligvis fått med seg at sex var forbudt før man var seksten. Utbruddet som kom på bilturen, hadde trolig bygd seg opp over tid, men kom heldigvis for en dag. Slik blei han forsikra om at det de hadde gjort, ikke var galt, og at ingenting fælt kom til å skje med verken ham eller kameraten.

Min inngang til temaet barns seksualitet i undervisningssammenheng går via barnelitteraturen, selv om det er særdeles få bøker som tematiserer dette. Bildebøkene *Sesam sesam* (Dahle & Dahle Nyhus, 2017) og *Den hemmelige leg* (Bluitgen & Marcussen, 2018) er to unntak – noe som i seg selv gjør dem verdt å utforske nærmere. *Sesam sesam* tematiserer barns møte med pornografi, mens den danske boka, *Den hemmelige leg* tematiserer barns erotiske og kroppsutforskende leik. Til tross for ulike innganger har bøkene flere tangeringspunkter. Begge omhandler barn som seksuelle, og begge tematiserer

at barna påføres skam. Foreldre spiller en avgjørende rolle: De påfører skam, men er også de som tar den bort.

Bildebøker kan, på lik linje med andre kunstuttrykk, ses som både uttrykk og avtrykk for virkeligheten (Johannesen, 2016). De avspeiler verden, men er også et sted der den konstrueres. De kan dermed studeres både for å få tilgang til hvordan fenomen blir forstått (i samfunnet), og for hvordan de kan yte motstand og utfordre lesere med nye framstillinger. *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg* er interessante å lese i begge disse perspektivene. Bøkene tematiserer barns egen seksualitet og møte med pornografi – fenomener ved tilværelsen som ikke så ofte løftes fram. Slike tematikker vekker ofte usikkerhet og ubehag blant voksne lesere. Lærere vegrer seg ofte for å undervise i seksualitet på grunn av usikkerhet rundt egen kunnskap, eller fordi de er redde for at tematikken kan skape ubehagelige situasjoner i klasserommet (Hind, 2016; Røthing, 2020). Andre kvier seg fordi de frykter at seksualundervisninga kan gi elever idéer, og at det kan komme til å skade dem (Svendsen, 2022). En undersøkelse gjort blant lærere om pornografi i skolen viser at et stort flertall mener at temaet bør tas opp på mellomtrinnet, og at halvparten av lærerne som har undervist om pornografi, ofte har gjort dette som svar på samtaler som spontant har oppstått i klasserommet (Reite mfl., 2023).

I en kultur hvor man er opptatt av risiko og forebygging, kan en tematikk som barns seksualitet oppleves som provoserende og uvelkommen. Tall fra Medietilsynets undersøkelse om barn og medier fra 2020 viser imidlertid at tematikken kan være relevant for barn. Ifølge undersøkelsen har 49 % av 13–18-åringer sett porno på nett. Dette er en oppgang fra 2018, da andelen var 42 %. I undersøkelsen er det kun ungdommer mellom 13–18 år som får spørsmål om porno, men disse blir spurt om hvor gamle de var første gang de så det. Her oppgir over halvparten at de så porno før de fylte 13 år (4 % 6 år, 9 % 7–8 år, 14 % 9–10 år og 29 % 11–12 år) (Medietilsynet, 2020). Å tematisere porno, seksualitet og skam kan dermed være relevant i en skolekontekst, allerede fra 1. klasse. Samtidig kan det være verdt å undersøke hvordan slike temaer kommer til uttrykk i kunst- og kulturuttrykk, som bildebøker retta mot barn, og diskutere slike bokers plass i klasserommet.

Ifølge læreplanverket skal seksualitet snakkes om og arbeides med. Ressursen «Støtte til undervisning om kjønn og seksualitet» (Utdanningsdirektoratet, 2022) er ment som et supplement for ansatte i skolen, og som en presisering av at kropp, seksualitet og følelser er viktige tematikker for barn og unge. Skolen

og lærere skal bidra til at elever utvikler en sunn helse, noe som inkluderer et sunt forhold til egen kropp og seksualitet. Det tverrfaglige temaet folkehelse og livsmestring skal komme til uttrykk i alle fag. I et av kjerneelementene i norskfaget står det blant annet at «elevene skal lese tekster for å oppleve, bli engasjert, undre seg, lære og få innsikt i andre menneskers tanker og livsbetingelser» (Kunnskapsdepartementet, 2019, s. 2). Innafor ulike kunstuttrykk gis utfordrende og eksistensielle tematikker en estetisk form. Gjennom estetiske læreprosesser kan man, med utgangspunkt i bildebøker, utforske tematikker, samtidig som bøkene tilbyr et språk å utforske med. Lesing av bildebøker kan både bekrefte og utfordre leseres livsverdener, tanker og følelser, og på den måten bidra til identitetsutvikling og danning.

Min problemstilling lyder som følger: hvordan kommer barns seksualitet og skam til uttrykk i bildebøkene *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg*, og hvilke didaktiske implikasjoner fordrer disse bøkene? For å kunne svare på dette gjør jeg en todeling av kapittelet. I den første delen undersøker jeg hvordan seksualitet, pornografi og skam behandles i bildebøkene *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg*. Her nærleser jeg utvalgte oppslag fra bøkene ved å dra veksler på generell bildebokteori (Birkeland mfl., 2018; Mjør mfl., 2000; Ommundsen, 2022) samt skamteorier (Brown, 2014; Farstad, 2016; Skårderud, 2006). I den andre delen utleder jeg seks ulike didaktiske perspektiver som bøkene impliserer, og som alle kretser om didaktikkens hvorfor. I denne delen lener jeg meg på litteraturteori fra blant annet Nussbaum (2016) og kunstfilosofi ved Løgstrup (1972; 1995). Her framhever jeg bildebøkernes rolle i arbeid med utfordrende tematikker i klasserommet.

Om utfordrende bildebøker som forskningsfelt

I løpet av de siste tiåra har det vokst fram et internasjonalt forskningsfelt som omhandler utfordrende og kontroversielle bildebøker. I tillegg til enkeltstående forskningsbidrag er to antologier via slike bøker de siste åra: *Challenging and Controversial Picturebooks* (Evans, 2015) og *Exploring Challenging Picturebooks in Education* (Ommundsen mfl., 2023). Den sistnevnte skisserer framveksten av feltet og diskuterer slike bøkers plass og muligheter

i utdanning, fra barnehage til universitet. Studiene kommer i kjølvannet av at utfordrende bildebøker ikke bare krysser grenser når det gjelder innhold og form, men også når det gjelder målgruppe. Utfordrende bildebøker blir ofte omtalt som både ambivalente, uklare eller doble (Ommundsen, 2015; Shavit, 1980; Wall, 1991); alle benevnelsene peker på at målgruppa tidvis er uklar eller heterogen.

Når jeg plasserer *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg* under kategorien utfordrende, er dette først og fremst med tanke på hva de tematiserer. Selv om voksnes seksualitet i form av reproduksjon nokså hyppig finner veien til barnelitteraturen (Maagerud & Øines, 2019), er barns egen seksualitet og møte med pornografi mer uvanlig i litteratur for barn. I hvilken grad tematikkene oppfattes som utfordrende, vil imidlertid variere innafor et kontinuum.

Christensen (2009) peker på en mulig årsak til at barns seksualitet er fraværende i litteratur for barn. Hun hevder at dette skyldes at seksualitet representerer den siste skansen for barns uskyldstilværelse – noe hun knytter til et romantisk syn på barn. Flere forskere peker på at tanken på barn som seksuelle vesener fortsatt lugger hos mange, til tross for at mennesket er født med evne til seksuell nytelse (Bancroft, 2003; Langfeldt, 2000; Nikolaisen & Nikolaisen, 2008). At barn er seksuelt nysgjerrige og utforskende, er imidlertid ikke den eneste gjengse oppfatninga. Blais og Andrew (2005) peker på at flere også avviser at seksuell adferd er normalt for barn: «a common way that adults dismiss children's sexuality is the idea that sex knowledge is unnatural for young children» (2005, s. 49).

Når det gjelder læreres egne følelser og reaksjoner på bildebøker som kretser om utfordrende tematikker, behandles dette blant annet av Johannesen og Solstad (2021). Deres undersøkelse viser at det ofte oppleves som en dobbel risiko for lærere å lese bøker som portretterer tabu. Ikke bare utsetter lærerne seg selv for en type risiko som innebærer ubehag; de risikerer også at ubehaget blir synlig for andre når de formidler utfordrende bøker i en pedagogisk institusjon. Å lese om barns møte med pornografi på nett eller om barn som utforsker sin egen seksualitet, kan dessuten oppleves ubehagelig for elever. Slik rommer bildebøkene flere risikomuligheter for lesere i alle aldre.

Metodisk framgangsmåte

I kapittelets del I gjør jeg en nærlesning av utvalgte oppslag fra bildebøkene *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg*. Analysene av de utvalgte oppslaga gjøres på bakgrunn av en helhetslesning av bøkene. I disse legger jeg vekt på hvordan hovedpersonenes seksualitet kommer til uttrykk, og hvordan skam blir tematisert og problematisert. Hensikten er først og fremst å vise hvordan bøkene på ulike måter framstiller og behandler seksualitet og skam, samt å peke på tangeringspunkter mellom bøkene og hvordan de formidler samstemte insentiver til barnlige og voksne lesere.

Når jeg her skriver om seksualitet, tar jeg utgangspunkt i de fiktive barnas seksualitet, forstått i nokså bred forstand. Når det gjelder porno, som utelukkende behandles i boka *Sesam sesam*, er det først og fremst effekten dette har på hovedpersonen, jeg fokuserer på. Skam framstilles i begge bøkene, og i nærlesingene lener jeg meg på ulike skamteorier. Blant annet låner jeg begrepet *akutt skam* fra Farstad (2016). En slik skam oppstår i bestemte situasjoner der man opplever å dumme seg ut eller tape ansikt. Videre drar jeg veksler på Skårderuds begrep *skamkroppen*, som refererer til hvordan skambæreren fysisk viser tegn som kan være gjenstand for andres blikk (Skårderud, 2006, s. 45). I tillegg viser jeg til den amerikanske skamforskeren Brown (2014) og hennes teorier om skammens konsekvenser, ikke bare for individet, men for fellesskapet.

I del II utvikler jeg didaktiske perspektiver ved å dra veksler på Nussbaum og Løgstrups teorier. Begge vektlegger litteraturens etiske nytteverdi og potensial til å danne gode samfunnsborgere med empati og forståelse for andre mennesker. Begge vektlegger også følelsenes rolle, men Nussbaum vektlegger særlig empati, mens Løgstrup vektlegger særlig forståelsens rolle i møte med litteratur.

Del I: Skam og seksualitet i bildebøkene *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg*

Sesam sesam består av 20 oppslag. Boka handler om Al, som bor sammen med mor og storebror, Kas. Brødrene deler rom og PC. Kas er eldst og har

førsteretten på PC-en. Når han har besøk av kameratene sine, må Al vente utafør. En dag, etter at de store guttene har dratt, er det Als tur til å bruke PC-en. Han klikker seg forventningsfullt inn, men overrumples av pornografiske filmer. Først syns han det er ekkelt, men så oppdager han at det også er pirrende, og han klikker seg nærmest hypnotisert videre. Så plutselig står mor i døra. Al blir både sint og skamfull. Når Kas kommer hjem, inviterer mor til pornopratt rundt middagsbordet. Boka avsluttes med at de legger seg for å sove, men Al har fortsatt flere spørsmål Kas ikke kan svare på.

Tittelen og fortellinga om Al har flere referanser til eventyret om «Ali Baba og de 40 røverne» fra *Tusen og en natt*. Når Al setter seg til PC-en, bruker han de magiske orda «Sesam sesam, slipp meg inn» (oppslag 6). Hula som skjermen og internettet blir en metafor på, kontrasterer rikdommene som hula i eventyret rommer, og får flere meningslag. Denne hula åpenbarer rumpehull og munnhull, noe som i beste fall vekker ambivalens hos Al. Det poetiske språket i boka preges av gjentakelser og kontraster, i tillegg til et rikt bildespråk. Illustrasjonene er på samme måte ekspressive. De digitale tegningene lader stemninga i boka med en bevisst fargebruk, og strekbruken skaper en slags tekstur som kan tolkes som pulsslag. Den naive streken karikerer både menneskene og pornoen som åpenbarer seg på skjermen. De visuelle overdrivelsene ligger i forenklinga, og skaper på mange måter en distanse, noe som gjør tematikken håndterbar i et bildebokformat for barn.

Den hemmelige leg handler om Magnus og Adam som leiker vilt og kroppslig med hageslangen. Leiken utvikler seg til å bli en leik der de utforsker hverandres tisser. Midt i leiken blir guttene oppdaga av Magnus sin far. Han reagerer med å sende Adam hjem. Hendelsen blir skjellsettende for Magnus. Etter dette henger han ikke lenger sammen med Adam. Han vil helst holde senga, og mister matlysta. En dag står han på badet og forsøker å straffe tissen sin. Han tar en saks og klemmer over den. Denne gangen er det mor som forskrekkes. Seinere, ved middagsbordet, innrømmer far at «[v]i tog fejl». De blanda seg inn i noe de ikke forsto, så klart må de få leike som de vil. Da blir det igjen «masser af plads i verden» (s. 25), og Adam kommer igjen på besøk. Heretter lukker de døra inn til rommet og fester en lapp på døra med en tydelig beskjed: «Forbudt for voksne» (s. 29).

Bildeboka har 12 oppslag, der hver side har nummererte sidetall, og der det første oppslaget går over side 6 og 7¹. Boka er fysisk mindre enn *Sesam Sesam* og har et helt annet formspråk. Språket er nøkternt og dialogprega, mens illustrasjonene er både surrealistiske og symboltunge. Arbeidsfordelinga mellom de ulike modalitetene er strengere og kan gå under betegnelsen utvidende (Ommundsen, 2022, s. 157). Mens verbalteksten hovedsakelig formidler dialogene samt Magnus' tanker, utvider og strekker illustrasjonene verbalteksten med sine underlige proporsjoner og spredte komposisjoner. Fargebruken er nøysom og beveger seg i skalaen fra hvit til mørkegrå, ispedd noen få gulgrønne og røde elementer. To oppslag i boka er ordløse og overlater et stort tolkningsrom til leserne. På samme vis som *Sesam sesam* er også denne boka lada med ord og elementer som bygger opp under den erotiske leiken og skammen som kommer til uttrykk, både verbalt og visuelt. En fugl og en kanin går igjen gjennom hele boka. Fuglen gis en dominerende plass ved at den i tillegg dominerer bokas paratekster (Birkeland mfl., 2018, s. 109). Disse fungerer som stemningsbærere, profeter og kommentatorer.

Barns seksualitet – passiv og aktiv utforskning

I *Sesam sesam* skjer Als gryende seksuelle oppvåkning i møte med pornografi. Dette møtet er ikke tilsikta. Al overrumples og blir i første omgang sjokkert. Samtidig som han ønsker å klikke seg ut, «så klikker fingeren helt av seg selv» (Dahle & Dahle Nyhus, 2017, oppslag 7). Fingeren lever sitt eget liv, og Al dras (ufrivillig?) inn i en verden full av voksnes seksuelle fantasier. Til tross for vemmelse kjenner han også på andre følelser; Det er noe pirrende og deilig ved det: «Det kiler, trykker, presser seg på, sprenger. Og han må bare, for det er deilig også» (Dahle & Dahle Nyhus, 2017, oppslag 9). Den kroppslige effekten pornografien har på Al, kan tolkes som en seksuell oppvåkning. En slik fortolkning finner man også støtte for i de visuelle oppslaga: I det sjette oppslaget ligner skjermen en sol. Strålene treffer Al, som «blendes» og mister balansen på stolen. Hva skjermen viser, er skjult for leseren. I stedet er det Als reaksjon som blir gjenstand for leserens blikk. Begge modalitetene skaper på

1 Nummererte sider er uvanlig i bildebokformatet. Her opereres det normalt med oppslag (ikke sidetall).

den måten nysgjerrighet og fungerer som sidevendere (Birkeland mfl., 2018, s. 112). Hva er det Al ser på skjermen? I de neste to oppslaga får leseren Als skjermbilde midt i fleisen, og får selv mulighet til å erfare hvilken hypnotisk effekt den grafiske pornografien har.

Figur 6.1

Oppslag 9 © Dahle & Dahle Nyhus.

Det niende oppslaget (figur 6.1) viser hvordan Als vemmelse går over til fascinasjon. Kroppen er lent bakover, og øyet er overdrevent stort. Det består av sirkler i svart og hvitt, noe som understreker skjermens hypnotiserende kraft. Det lyriske, repetitive språket underbygger pornografiens manipulerende kraft. Al tenker at han «ikke burde høre det. Som om det skulle være hemmelig» (Dahle & Dahle Nyhus, 2017, oppslag 9). Det er forbudt og ekkelt, men samtidig deilig. Alt dette blir brått avbrutt på neste oppslag idet mamma kommer inn.

Den seksuelle erfaringa Al får i møte med pornografien, kan på mange måter forstås som en passiv erfaring, fordi han fratas vilje, kontroll og eierskap. Tapet understrekes både verbalt og visuelt. Kroppen hans lever sitt eget liv og overkjører hans innvendinger og skepsis.

I *Den hemmelige leg* tematiseres den seksuelle utforskinga på barnas egne premisser via leiken. Denne er vill, kaotisk og kroppslig, men den foregår

i øyehøyde mellom barna. Her blir ingen overrumpla eller pådytta. Humoren og leiken er kopla til kroppen, og latteren er forbundet med tissene helt fra start:

Det er næsten is, der sprøjter ud af haveslangen.

«Lad være!» råber Adam. «Min tissemand punkterer!»

I teltet er der lunt. «Skal jeg puste den op igjen?» griner Magnus.

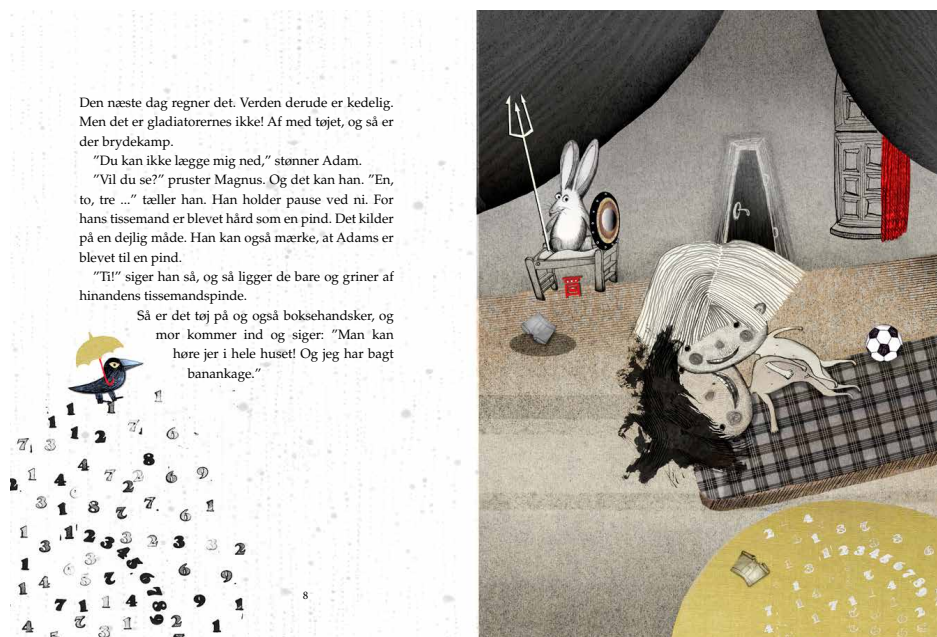
Og så slås de om luftmadraspumpen, og verden stopper ved lynlås og teltplug og rummer ikke andet end våde badebukser og varme pust og grinen og kilden og kildren.

(Bluitgen & Marcussen, 2018, oppslag 1, s. 6–7).

Språket og leiken er fra første stund erotisk ladd, og utforskinga av tissene skjer som en naturlig fortsettelse av den kroppslige leiken, der hele kroppen og alle sanser er i spill.

Figur 6.2

Oppslag 2 © Bluitgen & Marcussen.

I det andre og tredje oppslaget uttrykkes leiken visuelt. De sammenfiltra nakne kroppene domineres av store hoder med breie glis. På gulvet ligger to underbukser, en fotball, flere tall og en leikekomfyr. Verbalteksten røper at leiken er fysisk og impulsiv. De går fra å leike med hageslangen til å leike gladiatorer, for til slutt å leikesloss. Gardinene kan gi assosiasjoner til scenetepper – noe som understreker at det som skjer, skjer «på liksom». Den hvite kaninen og den svarte fuglen lader stemninga og fungerer samtidig som frampek. Kaninen er utstyrt med skjold og høygaffel og kan gi assosiasjoner til djevler. Hodet er vendt mot venstre, mens blikket demonstrativt er retta mot høyre og guttene. Fuglen er plassert på venstre sidehalvdel, men blikket er retta mot leseren. Den holder en oppslått paraply, enten som en referanse til regnet ute eller som et slags omen – et varsel om fare.

Mens Al i *Sesam sesam* oppdager den deilige kilinga i møte med pornografien, skjer utforskinga her i samspill mellom to jevnaldrende. Felles for begge bøkene er at de anerkjenner barn som seksuelle vesener. Mens Magnus og Adam utforsker i en lek hvor latteren og humoren sitter løst, er oppdagelsen av disse følelsene ambivalente hos Al. Magnus og Adam er aktive pådrivere av leiken, mens Al er passiv og opplever tap av kontroll. Når han vil slå av PC-en, er det noe «som holder ham igjen» (Dahle & Dahle Nyhus, 2017, oppslag 9).

Skam

I begge bøkene blir barna oppdaga av foreldra sine. I *Sesam sesam* kommer mamma inn og «fersker» Al idet han ser på noe han selv mener «skulle vært hemmelig» (Dahle & Dahle Nyhus, 2017, oppslag 9). Utover det at mor oppdager hva Al ser på, er det ikke noe hun eksplisitt sier som får Al til å føle det han gjør. Han er selv innforstått med at han ser noe «forbudt». Den akutte skammen blir aktivert av at han oppdages i en situasjon hvor han opplever å gjøre noe galt. Denne skammen kommer til uttrykk i verbalteksten ved hjelp av et rikt bildespråk.

Det er som om rommet synker,
som om hele rommet er en heis,
som om rommet faller
ned gjennom etasje etter etasje
helt ned til søppelrommet
i kjelleretasjen.

(Dahle & Dahle Nyhus 2017, oppslag 10)

Orda «som om» gjentas tre ganger og understreker den mentale opplevelsen av skam: «rommet synker», «hele rommet er en heis», «rommet faller». Ord som «søppelrom» og «kjelleretasje» blir språklige metaforer for Als selvfølelse. I neste oppslag prøver han å dekke over, men rekker det ikke: «Det er for seint. Mamma har sett alt sammen. Alle damene, alle mennene, alle puppene, alle tissene [...] mamma har sett alt sammen!» (Dahle & Dahle Nyhus 2017, oppslag 11).

Als skam ligner den akutte skammen som Farstad skriver om (2016). Han blir tatt på fersken idet han gjør noe galt. Han har kjent på ambivalensen og gitt etter for kroppens vilje. Når mamma kommer inn, vekkes han fra transen. I oppslag 12 kommer skammen fysisk til uttrykk. Als kropp krymper – bokstavelig talt, og sammen med det nedslåtte blikket, rødmen og hendene han holder opp foran ansiktet, demonstreres skamkroppen. Skamkroppen gjør at skamfølelsen blir tilgjengelig for andres blick (Skårderud, 2006). I *Sesam sesam* åpenbares skammen gjennom ytre fysiske tegn. Symptomene røper skammens konsekvenser: Al føler seg liten, stemmen er svak, han unngår blikkontakt med mamma, og vil vekk: «det er tjukt i hele huet, presser bak nesa, fullt bak øynene, det svir. Det var ikke min skyld, sier Al med en stemme så liten som et skruketroll» (figur 6.3).

Figur 6.3

Oppslag 12 © Dahle & Dahle Nyhus.

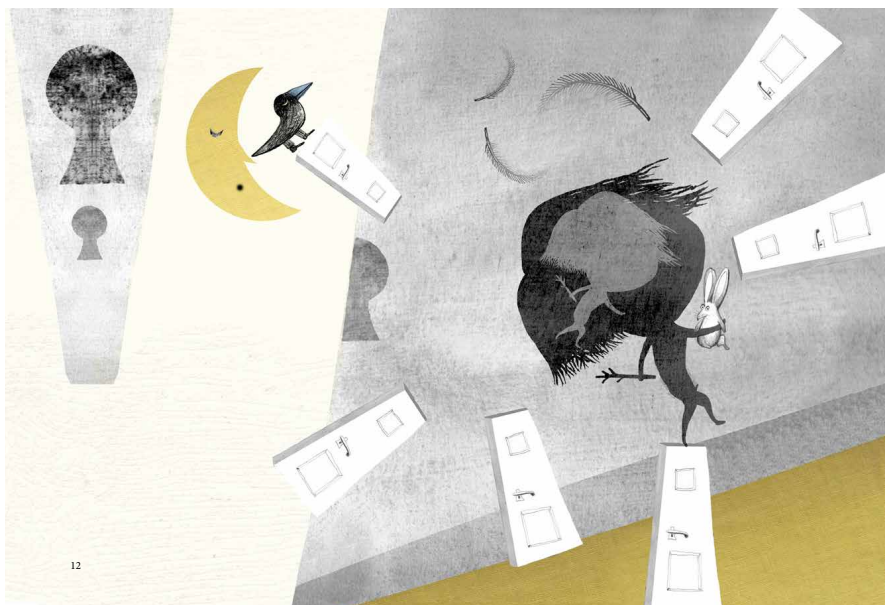
På samme måte som Al ferskes Magnus og Adam i sin leik. De blir oppdaga av faren til Magnus, som reagerer ved å sende Adam hjem. Responsen oppfattes av Magnus som en straff, noe som «berettiger» skamfølelsen hans. Illustrasjonen i det tredje oppslaget ligner det forrige, bortsett fra tre ting: fars øyne som stikker fram bak døra, kaninens høygaffel som svikeyfullt vender mot underbuksa på gulvet, og fuglen som er plassert i håret til mor, og skriker «Skrid!». Vendepunktet ligger i detaljene. Leiken er den samme, men de har blitt sett, og det er dette som aktiverer skammen.

Skammen får store og uheldige konsekvenser for barna. I tillegg til å føle seg små og dumme mister de frimodigheten i møte med andre og unngår kontakt. Når mamma ved middagsbordet forteller Kas at de «snakker bare litt om porno [...] gynger det i rommet [...] som om hele bygningen tipper litt over på siden så Al må holde seg fast i bordet» (Dahle & Dahle Nyhus, 2017, oppslag 15). Også Kas syns det er pinlig. Han rødmer og unngår blikkontakt. Men dette går over. Etter at mamma har fortalt og forklart, byr hun på is, og guttene erfarer at «taket raser ikke ned i hodet på dem i dag heller. Faktisk ikke» (Dahle & Nyhus, 2017, oppslag 19).

Den hemmelige leg dveler ved skammen og hva den gjør med Magnus over flere oppslag. Oppslag 4 (se figur 6.4) er ordløst. Magnus framstilles skyggeaktig, omgitt av seks dører og tre overdimensjonerte nøkkelhull. Fuglen og en gul halvmåne har lukka øyne. På hodet til Magnus er det enda en skygge av ham. I hånda holder han en pinne, som en referanse til de stive tissene tidligere i boka, og i den andre hånda holder han den hvite kaninen. Denne stirrer mot leserne og oppretter visuell kontakt. Over hodet til Magnus svever det tre sorte fjær. Diagonale linjer i oppslaget bygger oppunder den uroen som alle elementene i sum skaper (Mjør mfl., 2000, s. 113). Alt er ute av proporsjoner, og Magnus ser ut til å befinne seg i et vakuum. Alt er lukka og låst, men her er ingen nøkler. Latteren og leiken har opphørt, og Magnus er kun en «skygge av seg selv».

Figur 6.4

Oppslag 4 © Bluitgen & Marcussen.

Ifølge Brown (2014) er en av skammens konsekvenser at man føler seg liten, avvist og uverdig. Bildebøkene om Al og Magnus kan sies å portrettere nettopp dette. Skammen gjør at Al krymper og vender seg bort fra mor. Magnus isolerer seg fra vennen sin og «straffer» tissen sin når den blir stiv. Han vil ikke lenger ha noe med Adam å gjøre, og håper at han har glemt leiken deres. At Magnus føler seg avvist og uverdig, understrekes ytterligere idet også dyra ser ut til å svikte ham.

Vegen ut av skam

Vendinga i begge bøkene skjer idet de voksne tar initiativ til å snakke om det. Dette er, ifølge Brown, også det eneste botemiddelet mot skam. Men det å snakke om det man skammer seg for, innebærer å vise seg sårbar (Brown, 2014). I bøkene om Magnus og Al er det tydelig at dette koster noe, både for barna og de voksne. Særlig tydelig kommer dette til uttrykk i *Den hemmelige leg*. Foreldra famler med hvordan de skal respondere. Først sender de Adam vekk for å unngå temaet. Seinere åpner de for at Adam igjen kan komme på besøk, men

krever at dørene må stå åpne (oppslag 7). Det er ikke før mor oppdager Magnus med saksa på badet at de gjør helomvending og kommer med de forløsende orda: «I legede jo bare,» siger mor. «Der er ikke noget at skamme seg over. Jeg tror bare, vi blev lidt forskrækkede.» (Bluitgen & Marcussen, 2018, s. 23). Og selv om Magnus ikke skjønner hvorfor de må snakke om det, og tenker at det er «pinligt nok i forvejen», har ordene en frigjørende effekt. Igjen er det «masser af plads i verden» (Bluitgen & Marcussen, 2018, s. 25), og igjen kan han sitte tett mellom foreldrene sine i sofaen. Slik formidler begge bildebøkene at barns møter med seksualitet er skamutsatt, samtidig som de viser vegen ut av skammen.

Del II: Sesam sesam og Den hemmelige leg – didaktiske perspektiver

I denne delen utleder og diskuterer jeg seks didaktiske perspektiver inspirert av Nussbaum (2016) og Løgstrup (1972; 1995), og bildebøkene *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg*. Disse er knytta til verdien som arbeid med bildebøkene kan ha i en utdanningskontekst for både lærere og elever, ikke bare i norskfaget, men også i tverrfaglige temaer som folkehelse og livsmestring, og i andre fag, som for eksempel naturfag, der temaer som kropp og seksualitet er læreplanfesta. Når det gjelder klassetrinn, er de didaktiske prinsippene først og fremst knytta til de overordna begrunnelsene (hva og hvorfor) snarere enn til gjøringene (hvordan). Derfor tenker jeg at de kan være til hjelp i undervisningsarbeidet fra 1.–7. trinn, selv om dette er et vidt spenn.

Didaktisk perspektiv 1: Å synliggjøre tause tematikker

Ifølge Nussbaum (2016) kan lesing av litteratur gjøre oss til mer bevisste samfunnsdeltakere, fordi den hjelper oss å overvinne kulturens «dødvinkel», avlære fordommer og avvikle klisjéer vi tenker med. En måte litteraturen gjør dette på, er ved å gjøre det usynlige synlig. Usynlige tematikker er ikke ensbetydende med at de ikke eksisterer, men at de ikke snakkes om. Årsakene til dette kan variere, men å ikke ville snakke om dem kan gjøre at «fremmedfrykt» for tause tematikker øker. I alle fall knyttes stillhet eller taushet til frykt

(Fine, 2003, s. 14). Silin, som i skolesammenheng har forska på hvordan man kan gjøre undervisning mer sosialt og samfunnsmessig relevant, hevder også at «these reservations about language do not constitute a rationale for silence. Rather, they underline an existential reality – much of human experience is unspeakable, unimaginable» (Silin, 2005, s. 83).

Bildebøkene om Al og Magnus tvinger leserne til å ta innover seg at barn leiker og utforsker med og gjennom kroppene sine – også tissene. Samtidig tvinger de leserne til å se at pornografi i en digitalisert hverdag kan finne veier til yngre barn – til tross for at de selv ikke aktivt oppsøker den. Både *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg* tar barns utforskende og nysgjerrige væremåte på alvor, og bretter den verbalt og visuelt ut for leserne. Som kunstuttrykk gir de leserne unike muligheter til å få innsikt i hovedpersonenes indre og ytre liv, der de leiker og utforsker, og plasseres i sårbare situasjoner hvor de utsettes både for voksenmedier og voksnes fordømmende blikk.

Sesam sesam og *Den hemmelige leg* bidrar med språk for de tause tematikken. Både verbalt og visuelt kommuniserer bøkene hvordan det kjennes i kroppen når barn leiker og utforsker hverandres tisser, og hvordan kroppen reagerer med avsky og fasinasjon på pornografi. Ord som skam, seksualitet eller kroppslig utforskning nevnes ikke. Men det skammen gjør med Al og Magnus, kommer til uttrykk både verbalt og visuelt. I stedet for å definere og med det «lukke» tolkningsrommet, åpner bøkene opp for undring og fortolkning. Det som imidlertid blir satt ord på i *Den hemmelige leg*, er at det finnes ting som det ikke snakkes om: «Adam siger ikke noget om det (...) Måske nogle ting er så hemmelige, at man må lade, som om de slet ikke findes» (Bluitgen & Marcussen, 2018, oppslag 6). Overfor Adams forespørsel om de skal leike, blir han også selv taus: «Selv siger han ikke noget. Han ryster kun på hovedet» (Bluitgen & Marcussen, 2018, oppslag 6). Slik tilbyr bildebøkene et språk å tenke og snakke med.

Didaktisk perspektiv 2: Å trene seg på forståelse og empati

I møte med skjønnlitteratur betrakter vi andres liv med mer enn en tilfeldig turists interesse, skriver Nussbaum. Vi engasjerer oss i skjebnen til de fiktive karakterene og forstår at de har et rikt indre liv (Nussbaum, 2016, s. 29–31). Når vi leser litteratur, oppøver vi en narrativ forestillingsevne hvor vi skaper forståelse for andre mennesker. Dette er en av kunstens viktigste roller

(Løgstrup, 1995; Nussbaum, 2016). Litteratur kan fungere som et «treningsfelt» hvor evnen til å gjøre seg antakelser om andres sinn oppøves. Som leser kan man leve seg inn i fiksjonen – og reagere fordi man veit at det de fiktive karakterene rammes av, kan ramme en selv. Både Nussbaum og Løgstrup gjør et poeng ut av at vi i virkeligheten ikke har dette innsynet i andre menneskers liv. Litteraturen kan lære oss respekt for kompleksiteten som hvert menneske har, og å ha medlidenhet og empati med andre mennesker.

I møte med *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg* får leserne anledning til å leve seg inn i ulike fiksjonsuniverser der de møter barn i sårbare situasjoner. Ifølge Overordnet del av læreplanen er dette et mål: «å kunne sette seg inn i hva andre tenker, føler og erfarer» (Kunnskapsdepartementet, 2019). I møte med bøkene om Al og Magnus får leserne innsyn i karakterenes indre liv, for eksempel i hvordan Al opplever det når mamma kommer inn og oppdager hva han ser på skjermen. Eller hvordan Magnus opplever det når Adam sendes hjem etter at pappa har oppdaga leiken deres. Leserne får tilgang til den vonde følelsen av å bli «ferska» idet de gjør ting som ikke var ment for andres blikk. Fordi leserne får innsikt i konsekvensene av de voksnes reaksjoner for barna, kaller dette på moralske dommer overfor de voksnes reaksjoner (hos både voksne og barn) (Nussbaum, 2016). I *Den hemmelige leg* responderer foreldra på en måte de vurderer som adekvat overfor guttenes lek. Det er ingenting i fiksjonsuniverset som gir grunnlag for en tolkning av at foreldrene handler ut fra onde hensikter, at de vil ødelegge vennskapet hans med Adam eller gi ham et destruktivt forhold til kroppen sin. Likevel er det dette som skjer, og som gjøres åpenbart for leserne.

Didaktisk perspektiv 3: Å få tilgang til ubevisste holdninger og verdier

Både Nussbaum og Løgstrup vektlegger litteraturens evne til å fremme bevissthet om at vi er sårbare mennesker, og at den ulykken vi ser ramme andre, også kan ramme oss selv (Løgstrup, 1995; Nussbaum, 2016). Litteratur kan ofte spille på og leike med lesernes forventninger og håp knytta til hovedpersonene. Ved å bryte med slike forventninger på fiksjonsnivå kan litteraturen modellere leserreaksjoner og følelser som nettopp er etisk fundert (Johannesen, 2019). Ved å undersøke egne leserreaksjoner og dvele ved hvorfor slike oppstår – og hva de er svar på – kan man bli bevisst egne holdninger

og verdier man kanskje ikke var bevisst. Slike etiske innstillinger «sitter som ryggmargsreflekser hos de aller fleste og kommer til uttrykk via kroppslige, emosjonelle reaksjoner når de ikke innfris [i fiksjonsuniverset]» (Johannesen, 2019, s. 292).

I møte med *Den hemmelige leg* gis leserne anledning til å respondere etisk og felle moralske dommer (jf. Nussbaum) ut fra sine forståelser for og empati med Magnus. Som voksen leser kan man i møte med bøkene utforske egne reaksjoner og følelser og utvikle forståelse for hva disse er uttrykk for. I møte med bøkene risikerer man som voksen å møte seg selv i døra. Hvordan ville man selv ha reagert dersom man uventa kom over barn som så på pornofilmer, eller som leika erotiske leiker? I neste omgang kan refleksjoner rundt de fiktive fortellingene få konsekvenser for handlingsmønstre i det virkelige livet. De fiktive foreldras responser i bøkene kan gi inspirasjon til hvordan man selv kan agere.

Forholdet mellom følelser og forståelse – en liten digresjon

Både Løgstrup og Nussbaum tillegger følelsene stor betydning, samtidig som de kopler dem til kognisjon. I møte med litteratur gis lesernes refleksjoner stort rom – nettopp fordi de er tilskuere. Nussbaum knytter denne egenskapen til «den skjønnsomme leseren²». Det er nettopp i kombinasjonen mellom følelsesmessig nærhet og distanse at man som leser kan gjøre vurderinger. Også Løgstrup vektlegger dette og utdyper hva det betyr. Forståelsen i det virkelige livet er knytta til ulike anledninger der vi må respondere med handlinger eller ord. I kunstmøter, derimot, kreves ingen handling. I møte med litteratur står leserne utafor fiksjonsuniverset, og det er nettopp denne distansen som gjør at forståelsen får en annen karakter. For å tydeliggjøre eksemplifiserer Løgstrup: mens en forbrytelse vekker avsky i det virkelige livet, kan den samme forbrytelsen man leser om i litteraturen, uansett hvor fæl man opplever den, bevege leseren takket være hva den åpenbarer (Løgstrup, 1995, s. 50). Når man i virkeligheten står ansikt til ansikt med et annet menneske,

2 «Den skjønnsomme leseren» kan koples til både den impliserte leseren og den reelle leseren. Uttrykket «den skjønnsomme betrakter» er særlig kjent fra moralfilosofien til David Hume (1993) og Adam Smith (2006) (Engelstad i forordet til *Litteraturens etikk*, Nussbaums, 2016).

gjør dette oss nærsynte. Møtet med den andre gjør at min oppmerksomhet blir retta mot hva dette mennesket sier eller gjør, og mot hvordan jeg selv skal respondere. Det er vanskelig å forholde seg reflekterende og analyserende til hva situasjonen har å by på når man selv er involvert. I møte med litteratur gjøres alt for at leseren ikke skal misforstå (Løgstrup, 1995, s. 52). Den er opptatt av å ikke bare formidle hva som skjer, men også hvorfor (Johannesen, 2019). Her ligger en av de viktigste verdiene av å arbeide med litteratur som kunstuttrykk i skolen: i møte med den kan vi utvikle forståelse for andre, utvide vår erkjennelse og oppøve evne til å leve i fellesskap. Bøkene om Al og Magnus gir rike anledninger til å utforske egne lesereaksjoner.

Didaktisk perspektiv 4: Å utvikle innsikt og kunnskap

I møte med litteratur kan vi utfordres – og ved å utfordres kan vi skape innsikt (jf. Nussbaum; Løgstrup). Som kunnskapsinstitusjon har skolen et ansvar for å forme barns sinn og tanker med et overordna mål om å oppdra dem til å bli gode samfunns- og verdensborgere der man viser respekt for og tar vare på hverandre (jf. Nussbaum). Nussbaum formulerer seks overordna mål som alle går ut på å se verdien av andre menneskers perspektiv, særlig de som i storsamfunnets øyne typisk blir betrakta som mindreverdige. Et av momentene går ut på:

Formidle holdninger til menneskelig svakhet og hjelpeløshet som viser at svakhet ikke er skammelig, og behovet for andre mennesker ikke umandig; lære barna å ikke skamme seg over sine egne behov og ufullstendighet, men å se dette som utgangspunkt for samarbeid og gjensidighet. (Nussbaum, 2016, s. 210)

Litteratur kan utvide lesernes horisont, gi innsikt i og skape forståelse for tematikker som i storsamfunnet kan eksistere som skamutsatte. Både *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg* tangerer barns og voksnes erfaringsverden og bidrar med kunnskaper om barn og barns væremåter, samt kunnskaper om voksne og hva voksentilværelsen byr på av utfordringer. Samtidig uttrykker bøkene tydelige oppfordringer til barnlige og voksne lesere.

Til barn kommuniserer bøkene at det er naturlig å være nysgjerrig, leke, eksperimentere og utforske. *Sesam sesam* formidler at barn av og til kan overrumples av bilder og filmer på internett – som ikke er ment for barn. Boka gir

kunnskap om de ambivalente følelsene slike møter kan vekke, og gir disse en språkdrakt. *Den hemmelige leg* kommuniserer blant annet hvor sårbare barn er, og hvor stor betydning voksnes reaksjoner er for deres selvfølelse og sosiale liv. Begge bøkene formidler at barn kan erfare skam, samtidig som de formidler botemiddelet: å snakke om det. Og her pekes de voksne ut som nøkkelpersoner.

Til voksne kommuniserer bøkene først og fremst en oppfordring om å ha respekt for barns utforskende leik. Bøkene bretter ut «det usynlige» og utfordrer voksne til ikke å lukke øynene for barns utforskende væremåte. *Sesam sesam* iscenesetter barnet som nysgjerrig og seksuelt, men også som utsatt og med behov for trygge voksne som kan forklare og realitetsorientere. Begge bøkene erkjenner at man som voksen kan synes det er ubehagelig eller «kleint» å måtte prate om det, men plasserer likevel ansvaret hos dem. Slik kan bøkene fungere som en vei til kunnskap og erkjennelse.

Didaktisk perspektiv 5: Å gå i fleisen på skam

Skam er sosialt betinga (Austad & Farstad, 2020). Det vil si at skam utløses når vi oppdages i å gjøre noe som vi opplever at ikke er akseptert. Slike sosiale normer kan være berettiga – ved at de handler om at man skal oppføre seg til det beste for fellesskapet – men de kan også være konstruerte. Når tematikker eller fenomener som barns seksualitet gjøres tause, opprettholder dette ofte sosiale og kulturelle konstruksjoner av barn som ikke-seksuelle (jf. Christensen – og det romantiske synet på barn). Da blir den typen adferd som vi leser om i bøkene om Al og Magnus, også gjort unormal og skamutsatt. Å legge til rette for litterære møter i klasserommet kan bety at man lar sine egne og andres konvensjonelle sannheter og verdier utfordres (Nussbaum, 2016, s. 42). Om man som lærer lar litteraturen støte, forstyrre og forurolige, kan den forandre synet på hva litteraturarbeid i klasserommet kan være.

Bøkene om Al og Magnus løfter fram usynlige og tause tematikker og gjør dem tilgjengelige i et formspråk som appellerer til både voksne og barn. Slik går de i fleisen på skam og kan ha en frigjørende effekt. Dette gjør dem viktige, både i en samfunnskontekst og i en skolekontekst. For mange vil det å lese bildebøkene om Al og Magnus i klasserommet være ensbetydende med å utvise mot. Samtidig kan viktigheten av å løfte fram slike tematikker i klasserommet trumfe ambivalens og eventuelle forbehold man måtte ha. Å lese bøker som *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg* kan fungere som en ventil for

oppdemma følelser hos barn. Å lese bøkene og invitere til samtaler om dem kan bety å ta av lokket og la skammen fordampe.

Didaktisk perspektiv 6: Å ta risiko ved å åpne for sårbarhet

Å lese og samtale om bøker med tematikker som kan oppleves vanskelige og skamfulle, er ofte forbundet med risiko for både lærere og elever (Johannesen & Solstad, 2021). For lærere innebærer dette en risiko for både å vise seg sårbar og å pådytte elever ubehag. En tradisjon innafor det barnelitterære feltet har vært å skåne barnet. Å utvise etisk skjønn har vært og er viktig, da barnlige lesere, tross alt, er i voksnes vold. Ifølge Løgstrup er også barn i mindre grad i stand til å ha et dobbelt forhold til det de leser eller hører, fordi de ikke er i stand til å distansere seg i like stor grad som voksne (Løgstrup, 1972).

Når det gjelder bildebøkene om Al og Magnus, er det liten grunn til å bekymre seg for at bøkene vil være mer enn de kan bære. Et interessant perspektiv er likevel påstanden om at barnlige lesere har vanskeligere for å distansere seg fra fiksjonen. Fra et lærerperspektiv kan man diskutere i hvilken grad man skal utvise forsiktighet ved lesing av bøker som kan virke invaderende. Als møte med pornografi, samt Magnus og Adams erotiske leik, kan vekke ubehag hos elever. Men å ta vare på elever er ikke ensbetydende med å skåne eller beskytte dem mot ubehag. Det man imidlertid *bør* være forsiktig med, er måten man inviterer elevene til å reflektere, dele og diskutere. Her må man som lærer utvise skjønn og klokskap. For de elevene som kan relatere seg til bøkene, kan dette gi en følelse av å være transparente. Til tross for at man identifiserer seg med karakterene, trenger man ikke å gi det til kjenne.

Den innledende fortellinga i starten av artikkelen demonstrerer at det knytter seg en viss risiko til å ikke åpne opp for og invitere til samtaler om tematikker som kan oppleves «kleine». Å tie om skamutsatte tematikker kan være mer risikofylt. En uønska konsekvens kan være at barn utvikler en problematisk og skamfull holdning til egen seksualitet. Dersom det ikke snakkes med barn om porno, overlates mange til å tenke at det de ser av pornografi, er det som forventes, og at det også er det realistiske.

Avsluttende refleksjoner

Bildebøkene *Sesam sesam* og *Den hemmelige leg* bryter tausheten i det barne-litterære feltet omkring temaer som barns egen seksuelle utforsking og møte med porno. Slik kan de sies å utfordre lesere som ikke ønsker eller vil se barn som seksuelle. Ettersom tilgangen til pornografi aldri har vært større eller lettere tilgjengelig for barn, er det imidlertid grunn til å sette temaet på dagsorden. Og ettersom det er naturlig for barn å leike og utforske kroppen sammen med andre, er det grunn til å løfte fram denne leiksjangeren både i lærerutdanningene og i klasserommet og blant foreldre.

I klasserommet kan bildebøkene om Al og Magnus formidles via høytlesning, med de visuelle oppslaga på storskjerm, slik at alle elevene kan høre og se samtidig. Bøkene kan videre fungere som utgangspunkt for samtaler eller skapende arbeid, der man utforsker de tematikkene man finner mest interessante. Høytlesninga kan gjerne rammes inn av før- og etterarbeid, tilpassa elevgruppa. Det vil være opp til den enkelte lærer å best kunne avgjøre hvordan man bør jobbe. De didaktiske perspektivene jeg har utvikla i kapitlet, går først og fremst ut på de overordna didaktiske refleksjonene knytta til hva og hvorfor. Når det kommer til hvordan, vil det finnes mange mulige riktige svar. Den som best kjenner sin elevgruppe, og som kan tenke ut måter å gjøre det på, er den enkelte lærer.

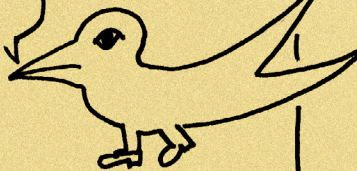
Referanser

- Austad, A. & Farstad, M. (2020). Skam og eksistens. I L. Rykkje & A. Austad (Red.), *Eksistensielle begreper i helse- og sosialfaglig praksis* (s. 59–79). Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215035697-2020>
- Bancroft, J. (2003). *Sexual development in childhood*. Indiana University Press.
- Belsvik, R. (2001). *Verdas mest forelska par*. Cappelen Damm.
- Belsvik, R. (2008). *Tjuven*. Cappelen Damm.
- Birkeland, T., Mjør, I. & Teigland, A.-S. (2018). *Barnelitteratur. Sjangrar og teksttypar* (4. utg.). Cappelen Damm Akademisk.
- Blaise, M. & Andrew, Y. (2005). How «bad» can it be? Troubling gender, sexuality, and early childhood teaching. I N. Yelland (Red.), *Critical Issues in Early Childhood* (s. 49–57). Open University Press.
- Bluitgen, K. & Marcussen, M. (2018). *Den hemmelige leg*. Forlaget Tøkk.
- Brown, B. (2014). *Uperfekt. Våg å vise hvem du er*. Cappelen Damm.
- Christensen, N. (2009). Godt for nogle eller godt for alle? Perspektiv på vurdering av barnelitteratur. I P. O. Kaldestad & K. B. Vold (Red.), *Årboka. Litteratur for barn og unge*. Det Norske Samlaget og Norsk Barnebokinstitutt.
- Dahle, G. & Dahle Nyhus, K. (2017). *Sesam sesam*. Cappelen Damm.
- Ellison, R. (2018). *Usynlig mann*. Solum Bokvennen. (Opprinnelig utgitt 1952)
- Evans, J. (Red.). (2015). *Challenging and Controversial Picturebooks. Creative and Critical Responses to Visual Texts*. Routledge.
- Farstad, M. (2016). *SKAM. Eksistens, relasjon, profesjon*. Cappelen Damm Akademisk.
- Fine, M. (2003). Silencing and Nurturing Voice in an Improbable Context: urban adolescents in public school. I M. Fine & L. Weis (Red.), *Silenced Voices and Extraordinary Conversations: re-imagining schools* (s. 13–37). Teachers College Press.
- Hind, R. (2016). *Seksualundervisning i skolen. En undersøkelse blant kontaktlærere i grunnskolen*. Sex og samfunn. <https://www.sexogsamfunn.no/wp-content/uploads/2019/05/Seksualitetsundervisning-unders%C3%B8kelse-l%C3%A6rere-pdf.pdf>
- Johannesen, E. (2016). Senmoderne bildebøker i barnehagen. *Barn – forskning om barn og barndom i Norden*, 34(3), 39–51. <https://doi.org/10.5324/barn.v34i3.3627>
- Johannesen, E. (2019). Bildebøker og emosjonelle leserreaksjoner. Om kunst og etikk. *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, 106(4), 279–293. <https://doi.org/10.18261/issn.1500-1989-2019-04-04>
- Johannesen, E. & Solstad, T. (2021). Skam, sårbarhet og risiko i samtaler om bildeboka *Mor* av Kim Fupz Aakeson og Mette-Kirstine Bak. Et møte med tre barnehagelærere. I A. M. Dancus, S. H. Lindhart & A. B. Myhr (Red.), *Litteratur og sårbarhet* (s. 114–135). Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215054537-2021-06>
- Kunnskapsdepartementet. (2019). Læreplan i norsk (NOR01-06). Fastsett som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. <https://www.udir.no/lk20/nor01-06?lang=nob>
- Langfeldt, T. (2000). *Barns seksualitet*. Pedagogisk Forum.
- Løgstrup, K. E. (1972). Moral og børnebøker. I S. M. Kristensen & P. Ramsløv (Red.), *Børne- og ungdomsbøger. Problemer og analyser* (2. utg., s. 18–24). Gyldendal.

- Løgstrup, K. E. (1995). *Metafysik 2: Kunst og erkendelse: kunstfilosofiske betragtninger* (2. utg.). Gyldendal.
- Medietilsynet. (2020). Barn og medier 2020. Ungdoms erfaring med porno på nett. Delrapport 5. Mai 2020. https://www.medietilsynet.no/globalassets/publikasjoner/barn-og-medier-undersokelser/2020/200526-delrapport-5-ungdoms-erfaring-med-porno-pa-nett_barn-og-medier-2020_.pdf
- Mjør, I., Birkeland, T. & Risa, G. (2000). *Barnelitteratur – sjangrar og teksttypar*. LNU, Cappelen Akademisk Forlag.
- Maagerud, E. & Øines, A. M. (2019). Hvordan lages barn? Bildebøker for barn om hvordan barn blir til. *Sakprosa*, 11(3). <https://doi.org/10.5617/sakprosa.6549>
- Nikolaisen, J. & Nikolaisen, K. D. (2008). Sexuality in Childhood. I B. Træen & B. Lewin (Red.), *Sexology in context*. Universitetsforlaget.
- Nussbaum, M. (2016). *Litteraturens etikk*. Pax Forlag.
- Ommundsen, Å. M. (2015). Who are these picturebooks for? Controversial picturebooks and the question of audience. I J. Evans (Red.), *Challenging and Controversial Picturebooks. Creative and critical responses to visual texts* (s. 71–95). Routledge.
- Ommundsen, Å. M. (2022). Bildeboka. I R. S. Stokke & E. S. Tønnesen (Red.), *Møter med barnelitteratur. Introduksjon for lærere* (2. utg., s. 149–172). Universitetsforlaget.
- Ommundsen, Å. M., Haaland, G. & Kümmerling-Meibauer, B. (Red.). (2023). *Exploring Picturebooks in Education*. Routledge.
- Reite, A. K., Mardal, I. E. & Killengreen, S. T. (2023). Bør vi snakke om porno i barneskolen? En studie om undervisning tilknyttet seksualitet og pornografi på mellomtrinnet. *Nordisk tidsskrift for utdanning og praksis*, 17(2), 98–119.
- Røthing, Å. (2020). *Mangfoldskompetanse og kritisk tenkning: perspektiver på undervisning*. Cappelen Damm Akademisk.
- Shavit, Z. (1999). The Double Attribution of Texts for Children and How It Affects Writing for Children. I Beckett (Red.), *Transcending Boundaries: Writing for a Dual Audience of Children and Adults*. Garland.
- Silin, J. (2005). Who can speak? I N. Yelland (Red.), *Critical Issues in Early Childhood* (s. 81–95). Open University Press.
- Skårderud, F. (2006). Flukten fra kroppen. Senmoderne skamfortellinger. I P. Gulbrandsen, P. Fugelli, G. H. Stang & B. Wilmar (Red.), *Skam i det medisinske rom*. Gyldendal Akademisk.
- Svendsen, S. H. (2022). Hva vil foreldrene si? Kjærlighetens pedagogikk som alternativ til bekymring i undervisning om kjønns- og seksualitetsmangfold. I I. B. Goldschmith-Gjerløw, K. G. Eriksen & M. K. Jore (Red.), *Kontroversielle, emosjonelle og sensitive tema i skolen* (s. 189–206). Universitetsforlaget.
- Utdanningsdirektoratet (2022). Støtte til undervisning om kjønn og seksualitet. <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/stotte/Stotte-til-undervisning-om-kjonn-og-seksualitet/om-denne-stotteressursen/>
- Wall, B. (1991). *The Narrator's Voice. The Dilemma of Children's Fiction*. Macmillan.

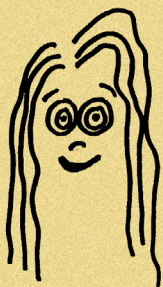
Sesam sesam ✱

Tips til lærer

Den hemmelige leg i klasserommet

- Sørg for å kjenne boka godt! Les den høyt mange ganger før du leser den for elevene.
- Bli "ferdig" med dine egne reaksjoner, assosiasjoner og refleksjoner - slik at du evner å lytte til elevenes.
- Utforsk tittelen på boka med elevene dine.
- Hva skal skje/hvordan skal dere jobbe etter at dere har lest?

Å være modig i valg av litteratur, fardrer at man er trygg.

- trygg på boka
- trygg på seg selv som formidler av boka
- trygg på seg selv i møte med elevene som møter boka.